

ALAEALISE ÕIGUSERIKKUJA ISIKSUSEST JA SELLE
ARENGUTINGIMUSTEST*

H. Liimets

NSV Liidu Pedagoogika Akadeemia akadeemik
TRÜ pedagoogika kateedri juhataja

Viimastel aastatel on järjest intensiivistunud meie riigi ja avalikkuse võitlus alaealiste õiguserikkumiste vastu. Suur tähelepanu sellele on ka mõistetav. Kuritegevuse likvideerimine, mida nõuab meilt NLKP programm, peabki algama sellest, et kaovad eelkõige alaealiste õiguserikkumised. Alaealistest õiguserikkujatest võrsuvad ju täiskasvanutena sageli kurjategijad.

Küllalt keskseks tuleb pidada siin õiguserikkuja isiksuse probleemi, kuivõrd see, kas antud olukorras saadetakse õiguserikkumine korda või mitte, näib olenevat siiski väga suurel määral sellest, kellega on tegemist. Üks inimene paneb teatud olukorras toime kuriteo, teine aga mitte. Välistingimused on samad, erinev on vaid isik. Sellest lähtudes tõuseb õigustatult küsimus, kui suurel määral sõltub õiguserikkumine selle toimepannud inimese - õiguserikkuja - iseärasustest.

Probleem on vana ja hästi tuntud juba kodanlikust kriminoloogiast. Teatavasti lähtus C. Lombroso püüdest leida kurjategija bioloogilisi iseärasusi suur hulk töid, kus kuritegevuse põhjusena käsitleti alaväärtuslikku bioloogilist alget. Seda suunda on õigustatult kritiseerinud nii nõukogude¹ kui ka kodanlik kriminoloogia. Ch. Goring uuris 3000 inglise kurjategijat võrdlevalt 3000 mittekurjategijaga ega leidnud jälgegi Lombroso kurjategijatüübist.² Nii on selle seletusviisi hüljanud isegi paljud kodanlikud uurijad.

---

* Ettekanne, peetud 1969.a. 28. detsembril.

1 И.И. Карпец. О природе и причинах преступности в СССР. - "Советское государство и право", 1966, № 4, стр.82-91; Ф.М. Решетников. Современная американская криминология. М., 1965.

2 Ch. Goring. The English Convict. London, His Majesty's Stationary Office, 1913.

Hilisemal ajal on püütud kindlaks teha, kas õiguserikkujaid iseloomustavad mingid erilised psüühilised jooned ning kas õiguserikkuja puhul pole tegemist erilise psüühilise tüübiga. See suund on eriti levinud USA kriminoloogias.³ Iseloomulik on seejuures arvamus, et isiksuse kujunemine toimub ja lõpeb varases nooruses.⁴ Seda seisukohta on nõukogude kriminoloogid kritiseerinud kui püüet varjata kuritegevuse tingitust ühiskonna sotsiaal-majanduslikest tingimustest.⁵

Nõukogude kriminoloogias on kurjategija isiksuse probleemile taas ilmselt õigustamatult vähe tähelepanu pööratud. Nähtavasti ei ole tahetud tegelda probleemiga, mille kodanlik teadus on diskrediteerinud. Seepärast ei olegi meie kriminoloogid suutnud anda piisavat vastust küsimusele, miks üks inimene paneb teatavas olukorras toime kuriteo, teine aga täpselt samas olukorras ialgi mitte. Ometi on ilmne, et siin peab tegemist olema erinevustega nende inimeste isiksuses.

Meil pole kunagi eitatud erinevusi kurjategija ja ausa kodaniku vahel. Meil on teatavasti laialt levinud arvamus, et kuritegevuse kui nähtuse säilimist tingivad inimeste teadvuses (ent teadvuses mitte alati, vaid ka harjumustes, omadustes jne.) säilinud kodanlikud igandid. Niisiis: kuriteo paneb toime see, kellel on need igandid, see aga, kellel neid pole, on korralik kodanik. Järelikult seisneb erinevus isiksuses.

Õiguserikkuja isiksuse erinevustele juhiti sisuliselt tähelepanu ka 1963.a. NLKP Keskkomitee juunipleenumil: "Elu ei sünnita ainult inimesi, kes täidavad ausalt oma kohust. Ta paiskab vahel pinnale ka sääraseid inimesi, kes oma rikutud ellusuhtumise, töökartuse, väikekodanlike maneeride ja maitsega astuvad vastuollu meie maal valitseva tegevus- ja mõttelaadiga... Noorsoo hulgas on

³ W. H e a l y. The Individual Delinquent. Boston, 1915.

N. C a n t o r. Crime and society. An Introduction to Criminology. New York, 1939.

Sheldon and Eleanor G l u e c k . Unraveling Juvenile Delinquency. Harvard University Press, 1957.

⁴ Ф.М. Р е ш е т н и к о в, Современная американская криминология. М., 1965. стр.135.

⁵ Samas, lk. 134.

veel laiskvorste, moraalseid vördjaid, virisejaid, sääraseid "kollanokki-skeptikuid".⁶ Otseselt räägib muutustest isiksuses koolis raskesti kasvatatavate õpilaste juures J.V. Idaškin ning vaatleb mõnel määral ka karakteri väära-arengu põhjusi.⁷

Ilmselt vaatlusandmete alusel viitavad isiksuse erinevustele konkreetsemalt ka Läti NSV uurijad L.A. Kljutšinskaja ja E.J. Stumbina, väites, et "töökolooniatesse saabuvad noorukid reeglina negatiivsete karakteri joontega, nagu kõrgeenenud afektiivsus, pidurdamatus, kangekaelsus, negatiivism (vastupanu kasvatuslikule mõjutamisele) ning koguni sügavamate defektidega - tööarmastuse puudumine, ebakriitiline suhtumine oma vääritusse käitumisse jt."⁸ Samad autorid avaldavad arvamust, et teatavat osa etendab kuritegevuses isegi alaealise spetsiifika, s.t. tema vanuseline eripära - jooned, mis on üldiseloomulikud teatavas vanuseastmes inimese isiksusele.⁹ Siiski on isiksuse muutusi vähe uuritud sihipäraselt.

Peab märkima, et sageli vahetatakse kriminoloogiaalastes töödes isiksuse uurimine demograafiliste andmete fikseerimise ja konkreetse käitumise eripära selgitamisega. Sotsiaal-demograafilised andmed (isiku sugu, vanus, sotsiaalne seisund, elukutse, haridus, perekonnaseis jt.), antud isiku varasem käitumine perekonnas ja tootmistööl, asjaolu, kas isik on varem kandnud kriminaal-, administratiiv- või distsiplinaarvastutust või kas varem on kohaldatud tema suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendeid, isiku kalduvus alkoholismile jms. ei võimalda meil tegelikult midagi ütelda kurjategi isiksuse kohta. Varasema käitumise eripära mitmesugustes olukordades võib aga olla üksnes teatavaks lähtekohaks isiksuse omaduste selgitamisel, kuna need omadused väljenduvad konkreetsetes käitumises. Käitumise kirjeldus iseenesest ei anna aga veel pilti isiksusest.

⁶ L.F. И л ж и т š о в . Partei ideoloogilise töö järjekindlad ülesanded. Tln., 1963, lk. 31-34.

⁷ Ю.В. И д а ш к и н . Уклонения в развитии личности школьника и пути их преодоления. - "Вопросы психологии", 1961, №1.

⁸ Л.А. К л ю ч и н с к а я , Э.Я. С т у м б и н а . Участие общественности в предупреждении правонарушений несовершеннолетних. - Общественность в борьбе с правонарушениями несовершеннолетних. Уч. зап. Латв. госу-та. Т. 56, Рига, 1964, стр. 17.

⁹ Samas, lk. 17-18. - 19 -

Kriminoloogilises kirjanduses võib täheldada õiguserikkuja isiksuse uurimisega ühenduses veel teist tendentsi. Isiksuse omaduste uurimise asemel fikseeritakse perekondlikud olud, kooliõpingute iseärasused, sõbrad, osavõtt ühiskondlikust tööst, harrastused jne.¹⁰ Muidugi ilmneb uuritava isiksuse eripära ka siis, kui me fikseerime inimese käitumise fakte suhtlemisel vanemate ja sõpradega, tema suhtumise töösse jne., kuid need faktid pole veel isiksus, vaid eelkõige tingimused selle arenemiseks. Isiksuse uurimist ei või aga asendada tema arengutingimuste uurimisega. Õiguserikkujate üldisi arengutingimusi on nõukogude kriminoloogias suhteliselt rohkem uuritud ja saavutatud tähelepan-davaid tagajärgi.¹¹

Kerkib küsimus: mis on põhjustanud isiksuse uurimise äravahetamise mitmesuguste muude, tõsi küll, isiksusega seotud tunnuste uurimisega. Seletub see suurelt osalt arvatavasti sellega, et nõukogude psühholoogias jätab isiksuse uurimine üldse tunduvalt soovida. Ka on lähenemisviisid isiksusele kirjanduses võrdlemisi erinevad. Sage-dane on isiksuse vaatlemine individuaalsete iseärasuste kompleksina, kuhu kuuluvad temperament, iseloom, andekus ja võimed, huvid ja kalduvused. Selline arusaam pakub te-gelikult väga vähe ka kriminoloogiale. Viimast huvitab esmajoonel see, mis ajendab inimest või teistsugusele käitumisele, millise püsivusega on need või teised käitu-misjooned, mis määrab inimese suutlikkuse oma käitumist otstarbekalt reguleerida vastavalt olukorrale ja ühiskond-liku elu normidele. Seega tuleb meil kriminoloogia huvides erilist tähelepanu pöörata isiksuse kui terviku teatavate-le elementidele.

10

A. A. Герцензон. Об изучении и предупреждении преступности. - "Советское государство и право", 1960, №7, стр. 78-88; С. С. Остроумов, В. Е. Чугунов. Изучение личности преступника по материалам криминологических исследований. - "Советское государство и право", 1965, №9, стр. 93-102.

II

М. П. Лапшин и др. Из опыта изучения причин преступности и личности преступника. - Труды научно-исследовательского института милиции МВД СССР, №2, М., 1959.

Uurimine peaks siin lähtuma teatavast psühholoogilisest skeemist. Käitumise psühholoogilisele analüüsile on aga nõukogude uurijad suhteliselt vähe tähelepanu pööranud. Spetsiaalse töö ~~sellale~~ teemale on kirjutanud Gruusia psühholoog D.N. Uznadze.¹² Tema arvates on iga käitumisakt suunatud subjekti teatava vajaduse rahuldamisele teatavas konkreetsetes situatsioonis. Kui poleks vajadust ja vastavat situatsiooni, poleks ka sellist käitumist.¹³ Objekt ei määra D.N. Uznadze arvates seda või teist käitumist vahetult, reflektorselt. Iga käitumise üksikjuhtum eeldab subjekti kui terviku individuaalset, täiesti konkreetset seisundit, mis määrabki selle, tema aktiivsuse üksiku akti.¹⁴ Siinkohal aga kerkib küsimus, mis määrab subjekti säärase seisundi, mis eelneb käitumisaktidele?

Seda subjektiivset seisundit, mis loob valmisoleku teatavat laadi aktiivsuseks, nimetab D.N. Uznadze hoiakuks (установка). Ka kriminoloogide hulgas on viimastel aastatel see termin käibele läinud. Nimelt kõneldakse isiksuse ühiskonnavastastest hoiakutest, mille all peetakse silmas teatavaid vaateid ja harjumusi.¹⁵ Tegelikult ei ole aga psühholoogia andmetel inimese käitumist kujundavate tegurite hulgas esiplaanil vaated ja harjumused, vaid hoopis vajadused, millele ka D.N. Uznadze küllalt veenvalt osutab. Muidugi ei määra inimese käitumist vajadused üksi. Varasema kogemuse alusel on välja kujunenud nulk käitumisvorme - oskusi, vilumusi ja harjumusi, mis on viinud antud isiku teatavate vajaduste rahuldamisele. Mida kauem on keegi oma vajadusi rahuldanud mingite kindlate käitumisviiside abil, seda tõenäolisem on vastava käitumise uuesti esinemine analoogilistes välistes olukordades. Varguse abil korduvalt oma vajadusi rahuldanud isik kaldub edaspidi üha kergemini sellisele käitumisele. Niisugust arenguprotsessi on hästi käsitletud E. Koemets.¹⁶

12 Д.Н. У з н а д з е. Формы поведения человека. Экспериментальные исследования по психологии установки. Т.П. Тбилиси, 1963.

13 Samas, lk. 8.

14 Samas, lk. 10.

15 Советская криминология. М., 1966, стр.91.

16 Е. К о е м е т с . Kasvatusraskused ja nende ületamine. - Koduse kasvatuse küsimusi. Tln., 1956, lk. 82-145.

Kõrvuti käitumisoskuste, vilumuste ja harjumuste kujunemisega tekib isiksuses veel üks oluline element. Nii-
melt hakkab inimene hindavalt suhtuma teistesse inimestes-
se, tegevustesse, olukordadesse ja esemetesse vastavalt
sellele, kas need soodustavad või takistavad tema vajadus-
te rahuldamist. Sääraseid enam või vähem teadlikustatud
väärtustamised on edaspidi uutes olukordades aluseks tema
käitumise reguleerimisel. Aktiivselt valides siis erine-
vate käitumisvormide vahel lähtub inimene vahetult küll
antud momendil aktuaalsemast vajadusest ning keskkonnas
selle vajaduse rahuldamiseks olemasolevatest võimalustest,
kuid juhindub ka sellest, missugust käitumist peab ta
väärtuslikumaks ja hinnatavamaks. Sisuliselt on säärase
hinnatavuse taga teiste oluliste vajaduste rahuldamise
võimalus. Keeldumine kuritegelikul teel oma vajaduse ra-
huldamisest võib lähtuda ka isiku teadmisest, et sellist
käitumist mõistavad teda ümbritsevad inimesed hukka.
Suhteid nende inimestega hindab ta aga, sest nendest sõl-
tub tema paljude muude vajaduste rahuldamine.

Erinevate käitumisviiside väärtustamise lähtekohaks
muutub isiksuse teatud arengutasemel juba tema kujutus
oma "minast". Käitumisviiside valik sõltub siis asja-
olust, missugused on selle inimese isiklikud ideaalid,
millist "mina" peab ta parimaks ja mille poole ta püüdleb.
Konkreetse inimese isiklike ideaalide kujunemine on aga
keerukas protsess, kus kaasa mõjub antud indiviidi kogu
arengukeskkond ja varasema elukäigu eripära.

Õiguserikkuja ümberkasvatamise huvides on oluline
tenda, mis on muutunud tema isiksuses. Eeltoodust järeld-
dub, et muutusi tuleb esmajoones otsida õiguserikkuja va-
jaduste sfäärist, käitumisharjumuste iseärasustest ning
tema isiksuse väärtuste struktuurist.

Rida alaealiste õiguserikkujate isiksuse uurimisele
pühendatud töid ongi võinud täheldada olulisi muutusi just
selles sfääris.

Paljude õiguserikkujate hulgas võib tähele panna mõ-
nede, eriti primaarsete vajaduste suhteliselt suuremat in-
tensiivsust. Nii võib alaealiste varaste juures konsta-
teerida suuremat maiustamise vajadust. E. Koemetsa toodud

andmetest selgub, et see viibki paljudel juhtudel vargustele.¹⁷

Samal ajal võib õiguserikkujate juures märgata ka vajadusteringi ahenemist. Intellektuaalsete vajaduste vähesest arengust kõneleb õiguserikkujate suhteliselt madal haridustase, mida kirjanduses on korduvalt märgitud. Ka nende huvide ja harrastuste uurimine pakub sellest seisukohast huvi. Ilmneb, et õiguserikkujate harrastused ei eelda aktiivset tegevust. Nii on alaealistest kurjategijatest M.P. Lašini andmetel¹⁸ tegelnud spordiga 20 % ja isetegevusega 11,79 %. Need on alad, mis nõuavad pingutusi ja aktiivset tegevust. Samal ajal on kinos ja teatris käinud 86,84 % uuritud kurjategijatest.

Muutusi võib õiguserikkujate juures täheldada ka neile vajaliku sotsiaalse hinnangu sfääris. Teatavasti on üksikisikule sotsiaalsete hinnangute andjaks alati konkreetsed väikesed grupid: perekond, kooli õpetajaskond, koolikaaslased, klassikaaslased, väljaspool kooli tekkinud stiihiliste gruppide kaaslased jne. Vajadus sotsiaalse hinnangu järele on kõigil. Näib aga, et muutunud on need grupid, kellelt õiguserikkujad taotleavad positiivset hinnangut. On alust väita, et paljud õiguserikkujad ei taotle positiivset hinnangut õpetajatelt, klassikaaslastelt ja vanematelt. Nende positiivsetesse ja negatiivsetesse hinnangutesse suhtuvad õiguserikkujad pahatihti ükskõikselt. Selle tulemusena lakkab õiguserikkujate käitumist reguleerimast keskkond, kes seda peaks oma hinnangutega esmajoones suunama. Samal ajal hangitakse hinnanguid väljaspool kooli ja kodu kujunenud stiihilistest rühmitustest ja arvestatakse oma käitumises väga suurel määral hinnanguid, mis sageli ei ole kooskõlas meie moraali nõuetega.

Sellisele muutusele õiguserikkujate poolt tunnustuse saamise allikates viitab kaudselt ka koolis raskesti kasvatatavate õpilaste stiihiliste rühmituste koosseisu sel-

¹⁷ Е. К о е м е т с . Kasvatusraskused ja nende ületamine. - Koduse kasvatuse küsimusi. Tln., 1956, lk. 90-93.

¹⁸ М. П. Л а ш и н и др., указ. соч.

gitamine. E. Markvart¹⁹ uuris 1964.a. võrdlevalt ühe Tartu kooli normaalse ja "raske" klassi õpilaste stiihiliste rühmituste koosseisu. Selgus, et viimaste stiihilistes rühmitustes oli 10 isikut väljastpoolt.

Niisugune nihe seletub esmajoones asjaoluga, et alaealistel õiguserikkujatel pole õnnestunud leida tunnustust ja arvestatavat positsiooni oma elu põhikollektiivides, s.o. perekonnas ja koolis. Puudulik õppeedukus, kaasõpilaste poolt hinnatavate oskuste ja võimete vähesus või ka võimaluste puudumine olemasolevate võimete esiletoomiseks ei anna alust oodata tunnustust kaaslastelt. Siit tuleb küllalt ootuspärane reaktsioon otsida säärast keskkonnast, kus on võimalik tunnustust leida. Alguses võib niisuguseid õpilasi ühendada ainult vastumeelsus kooli vastu, kus eneseteostuse võimalusi ei leitud.

Ebaõnnestumised koolis, sellel pinnal tekkinud konfliktid õpetajate ja ka vanematega viivad aga ka väärtuste muutumisele. Õpilane tunnistab väärtusetuteks tegevused, millega ta toime ei tulnud, ning inimesed, kes hindavad neid tegevusalasid, kus tal endal ebaõnnestus.

Sotsiaalse tunnustuse vajaduse ja õpilase väärtuste süsteemi kujunemisel paljude negatiivsete muutuste lähtekohaks oleva koolis mittetoimetulemise tagapõhi on omakorda õige keerukas.

Muutused õiguserikkuja isiksuses ei piirdu aga üksnes isiksuse vajaduste ja väärtuste süsteemiga. Oluliseks tuleb pidada ka isiksuse kõiki neid külgi, mis on seoses võimelisusega reguleerida oma käitumist.

Mis on põhjustanud kõiki neid muutusi? Nimetatud probleemi lahendamine on eriti oluline kriminoloogia seisukohalt, kuna ollakse arvamusel, et "isiksuse kujunemise ebasoodsad tingimused ongi peamiseks ühiskonnavaenulike hoiakute tekkimise põhjuseks."²⁰

Isiksuse arengu jälgimisel peaks ka kriminoloogia toetuma nõukogude arengupsühholoogia andmetele. Marksistlik arengupsühholoogia vaatleb inimisiksust igal arengumomen-

¹⁹ E. M a r k v a r t . IV-VIII klasside õpilaste kambad Tartu Ülejõe linnaosas. Diplomitöö. Tartu, 1965.
²⁰ Советская криминология. М., 1966, стр.93.

dil kui suhteliselt püsivat kujunemise produkti, mille eripära on tekkinud kolme teguri, nimelt sünnipäraste eelduste, miljöö ja kasvatuse kaasmõjul ning mis edaspidigi areneb ja muutub. Kriminoloogiliselt on huvipakkuv selgitada, missugused arengutegurite ebasoodsad konstellaatsioonid viivad isiksuse omaduste säärasele kujunemisele, mille tõttu inimene võib teatavates konkreetsetes välistingimustes korda saata õiguserikkumisi. Senised andmed räägivad selle poolt, et ükski faktor omaette võetuna ei saa viia negatiivsete tagajärgedeni, peab esinema rida ebasoodsaid tegureid koos.

Eriti vähe on nõukogude uurijad tähelepanu pööranud bioloogilistele teguritele, kohati on nende võimalikku osa lihtsalt eitatud. Ei ole muidugi kahtlust, et keegi ei sünni kurjategijana, ometi võib bioloogilistel faktoritel olla teatav osa ebasoodsate muutuste tekkimisel inimese isiksuses. Selles suhtes tulevad arvesse eriti järgmised asjaolud: tervislik seisund, antropomeetrised iseärasused, eriti tugevad kõrvalekaldumised keskmistest näitajatest, füüsilised defektid. Nendel asjaoludel pole mingit otsest seost õiguserikkumisega, küll asetavad need aga lapse ja nooruki eriolukorda ümbritsevas sotsiaalses keskkonnas ja mõjutavad selle kaudu tema isiksuse kujunemist. Haiglase lapse eest hooldetakse rohkem, talle esitatakse ümbriuse poolt vähem nõudeid ning tema eksimuste suhtes ollakse leplikum. Niisugune olukord ei stimuleeri last end pingutama ja taotlema oma saavutuste vastavust ümbriuse ootustele. Kui on teada need bioloogilised iseärasused, mis võivad arengut ebasoodsalt mõjutada, siis on võimalik kasvatustööd korraldada nii, et negatiivsed mõjud väheneksid või kaoksid.

Bioloogilistest teguritest pälvib kriminoloogi seisukohast teatud tähelepanu noorsoo arengu kiirenemine, aktseleraatsioon, mille seost õiguserikkumistega on Eesti NSV oludeski uuritud. J. Orn tegi kindlaks, et kolooniakasvandike hulgas on veidi üle 40 % aktselereerunuid, samal ajal kui üldharidusliku kooli õpilaskonnas esines neid 17 %. Seda nähtust on mõeldav interpreteerida järgmiselt: füüsilises arengus vanusekaaslastest ettejäudmine põhjustab uute vajaduste tekkimise, mille reguleerimiseks

ei ole veel küllaldasi eeldusi vastava moraalse ja intellektuaalse arengu näol. Raskusi suurendab veel see, et õpetajate- ja vanematepoolne kohtlemine ei arvesta tavaliselt seda kõrgemat arengutaset. Aktselereerunutele lähene-takse kui lastele, mida nad enam pole. Sellel pinnal te-kivad konfliktid ümbrusega. Konfliktsituatsioonides orien-teerumine ja sobiva käitumisviisi valik pole noorukile aga arengu iseärasuste tõttu jõukohane.

Bioloogiliste tegurite mõju arenguprotsessile ja ka isiksuses ebasoovitavate nihete tekkimisele ei tunne me praegu veel küllaldaselt, kuid seda tegurit eitada ei ole siiski võimalik.